

20. Eliot T. S. The Tradition and the Individual Talent // The Idea of Literature. The Foundation of English criticism.– M., 1979.– 8 p.

21. Ellmann R. Yeats: The Man and the Masks.– New York, 1978; reissued 1999.– 336 p.

22. The Critical Writings of James Joyce / Ed. E. Mason and R. Ellmann.– Ithaca, New York: Cornell Univ. Press, 1989.

23. The Russian Symbolist Theatre: An Anthology of Plays and Critical Texts.– Ann Arbor, 1986.– P. 6–39.

24. The World of W. B. Yeats / Ed by R. Skelton and A. Saddlemyer.– University of Washington Press. Seattle, 1967.– P. 72–95.

УДК 82.0

Наталія Войтина

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРУ УТОПІЇ ТА АНТИУТОПІЇ

Висвітлюються різні точки зору на визначення жанру утопії та анти-утопії. Спираючись на концепцію М. М. Бахтіна, авторка визначає структурні ознаки антиутопії.

Ключові слова: жанр, роман, утопія, антиутопія, ідилія.

Voytyna N. To the Problem of the Determination of Genre of Utopia and Antiutopia. The article deals with different points of view on the problem of determination of genre of utopia and antiutopia. Basing herself upon N. Bakhtin's concept the author determines the structural features of antiutopa.

Key words: genre, novel, utopia, antiutopia, idyll.

Докладний опис структури роману-антиутопії потребує обґрунтувати вибір концепції жанру, яка стане теоретичною базою нашого дослідження. Сучасне літературознавство знає чимало вчень, які, на думку Н. Д. Тамарченко [1], об'єднуються в три основні напрями теорії жанру. По-перше, це уявлення про жанр як про певний образ світу; по-друге, це акцент на такому аспекті твору як події розповіді й ситуації функціонування жанру, і, нарешті, по-третє, розгляд жанру з погляду межі між світом читача та автора і світом героя. М. М. Бахтін створив теорію, яка синтезувала усі вказані підходи і розглядала жанр як „тривимірне конструктивне ціле”, „типове ціле художнього висловлювання” [2]. Учений виділяв при цьому такі аспекти [3]:

1. *Тип мовленнєвого цілого.* Він пов'язаний із „подією самої розповіді” (М. М. Бахтін) та припускає наявність суб'єкта мови і носія поглядів. Система їх співвідношень є композицією. З цим же аспектом пов'язане поняття оповідання як матеріальної (мовленнєвої) основи „спілкування оповідаючого суб'єкта з адресатом-читачем” [4].

2. *Тип дійсності героя,* тобто простору-часу (хронотопу), сюжету, дій героя і його долі.

3. *Тип відносин між світом героя і дійсністю автора та читача* – створення смислової (не матеріальної) межі між зображеним світом і світом автора та читача; „це межа між свідомостями, і створюється вона *реакцією* автора на здійснюване ціле особистості героя і його долі” [5].

Включення в цю конструкцію всіх можливих аспектів художнього цілого в їхньому взаємозв'язку дає змогу використовувати її для побудови повної теоретичної моделі роману-антиутопії.

М. М. Бахтін, спираючись на створену ним модель жанру як „тривимірного конструктивного цілого”, виявив три основні ознаки роману [6], проте цей результат був отриманий у ході зіставлення роману з його, як вважав учений, антиподом – епопеєю [7]. До ознак роману учений відносить: „1) стилістичну тривимірність, пов'язану з багатомовною свідомістю, що реалізовується в ньому; 2) докорінну зміну тимчасових координат літературного образу в романі; 3) нову зону побудови літературного образу в романі <...> – зону максимального контакту з сьогоденням (сучасністю) в його незавершеності” [8].

Використовуючи шлях, запропонований дослідником, спробуємо зіставити з вказаними жанрами ще й утопію. Це можливо, як нам здається, тому що, подібно до епопеї, утопія також є антироманним утворенням.

Зіставляючи, ми спиратимемося на спеціальну літературу, присвячену аналізу жанру утопії [9].

М. М. Бахтін починає зіставлення двох протилежних один одному жанрів з їх предмета зображення. У цьому аспекті ознакою, що розрізняє смисли, виявляється тип художнього часу. „У романі, – говорить учений, – панує історичний час – лінійне, незворотне, неперервне” [10], а точніше, один з його моментів, нерозривно пов'язаний з іншими, – „незавершене сьогодення”. Це пояснюється тим, що

роман, на думку М. М. Бахтіна, – „це єдиний жанр, народжений цим новим світом і у всьому „соприродный ему” [11]. В епопеї, навпаки, в основі зображеного світу лежить час міфічний: кінцевий, переривчастий, циклічний.

З конечністю художнього часу цього типу пов'язане поняття „початку” – створення світу – як „абсолютного минулого”, тобто такого, що має між собою і сучасністю нездоланну межу.

„Абсолютне минуле” в епопеї, за М. М. Бахтіним, має ціннісний характер: «...це специфічна ціннісна (ієрархічна) категорія. Для епічного світогляду „початок”, „перший”, „зачинає”, „предок”, той, що „був раніше” і т. п., – не чисто тимчасові, а ціннісно-тимчасові категорії, це ціннісний тимчасово-чудовий ступінь, який реалізується як стосовно людей, так і стосовно всіх речей і явищ епічного світу: у цьому минулому – все добре, і все істотно хороше („перше”) – тільки в цьому минулому» [12]. По суті, мова йде про міфічне минуле, особливістю якого є його позачасовий характер: „Міфічне минуле позачасове тому, що воно так само реальне, як сьогодні, тобто максимально реальне” [13].

Ті ж ознаки знаходимо і в утопії. Її час – час не історичний. Він, навпаки, є кінцевою зупинкою в русі часу, виходом з історії. Це не епопейне „абсолютне минуле”, але „абсолютне майбутнє”, не пов'язане з поточною сучасністю природним переходом і водночас тотожне міфічному „позачасовому сьогодні”. Як і в епопеї, „абсолютний” час утопії має ціннісний характер – досягнення сконструйованого і назавжди розумно втіленого в життя ідеалу людського суспільства.

Далі М. М. Бахтін порівнює мовну структуру роману та епопеї. Для роману характерна, на його думку, „стилістична тривимірність” „мовленнєва структура” або „мовленнєве ціле” роману, яке характеризується поєднанням переважаючого в цьому жанрі „двоголосого слова” і взагалі діалогічного взаємовисвітлення різних мов та мовленнєвих манер з „відсуненістю від авторських уст” усієї цієї структури: як будь-якого елемента „мови” роману, так і будь-якої з двох його площин – зображувальної мови або мови зображеної. Співвідношення останніх з авторським „інтенціональним центром” і утворює „третю площину” [14]. „Епічне ж слово, – зазначає М. М. Бахтін,

– за своїм стилем, тоном, характером образності нескінченно далеко від слова сучасника про сучасника, зверненого до сучасників...” [15].

В утопії ми знаходимо і пряме авторське, й об’єктне слово, проте типового для роману „двоголосого слова” тут немає; мовна конструкція при цьому виявляється стилістично однорідною. Суб’єктами мови в утопії можуть бути різні персонажі: герой-мандрівник (в утопії-подорожі), сновидіння (в утопії-сні), правитель утопічної держави. Правдивість як основна тональність розповіді про ідеальну країну підкреслюється різними способами: композиційною рамкою, формою рукопису-звіту, прямими вказівками на істинність висловлюваного („...и чем больше моя передача подходила бы к его небрежной простоте, тем она должна была бы быть ближе к истине, а о ней только одной я в данной работе должен заботиться и забочусь”^{*} [16]), а в утопії-сні – посиленнями на можливість його здійснення („Из всех видов суеверия мне кажется наиболее простительным то, которое берется толковать сны. В них, действительно, есть что-то мистическое, что заставляет нас признать в их фантастических видениях предостережение неба или прообразы нашего будущего” [17]; „Заснув некогда, увидел я в успокоении моем мечтание благополучия общества, приведенного в такое состояние, какового несовершенство естества достигнуть может” [18]). Оскільки головним предметом зображення в утопії є держава, це диктує також використання різного роду описів.

Третій аспект зіставлення М. М. Бахтіним роману та епопеї – зона побудови літературного образу. У романі це „зона максимально близького контакту”, в епопеї – „зона віддаленого образу”, що виражає як тимчасову віддаленість, так і недосяжність у ціннісному відношенні.

В утопії частіше підкреслюється не тимчасова (у спеціальній літературі такий варіант називають „ухронія”), а просторова (власне „утопія”) віддаленість, хоча головна відмінність утопічної держави від сучасної авторові – саме в неможливості нинішнього суспільства досягти рівня ідеалу. Так, в „Утопії” Т. Мора літературний обробник і видавець розповідей героя-мандрівника говорить: „...я охотно признаю, что в утопийской республике имеется очень много такого,

---

^{*}Тут і надалі цитуємо художній текст мовою оригіналу.

чего я более желаю в наших государствах, нежели ожидаю” [19]. Проте власне просторова недосяжність також дуже важлива в утопії і пов’язана як з географічними труднощами, так і з небажанням утопійців підтримувати відносини з іншими суспільствами: „Не для того сие, чтобы сей народ не был сообщителен и человеколюбив, но по неким политическим причинам, о которых в течение сего путешествия помянется, неохотно чужестранных приемлет” [20].

На підставі проведеного зіставлення трьох структурних особливостей роману та епопеї М. М. Бахтін характеризує образ людини в цих жанрах. Учений відзначає „незбігання людини з самою собою” в романі і, навпаки, „готовність”, „завершеність” і „закінченість” – в епопеї. Близькість утопічного персонажа до епопейного виявляється в тому, що його точка зору на себе збігається з поглядами зору інших на нього, а епічний світ, як і утопічний, „знає один-єдиний, суцільно готовий світогляд, однаково обов’язковий та безперечний і для героїв, і для автора, і для слухачів. <...> Ні світогляд, ні мова тому не можуть служити чинниками обмеження і оформлення образів людей, їхньої індивідуалізації” [21]. Жоден з героїв в утопії не виділений з колективу (окрім рольової відмінності) і всі персонажі розглядаються як варіанти єдиного образу.

Отже, використовуючи методологію зіставлення роману та епопеї, запропоновану М. М. Бахтіним, ми порівняли із вказаними жанрами утопію, виявивши тим самим її структурні ознаки. Утопія за всіма трьома жанровими аспектами протистоїть роману, проявляючи свою близькість до епопеї. Основними особливостями досліджуваного жанру є: 1) зображений час – „абсолютне майбутнє” як позачасове сьогодення; предмет зображення – держава; „озовнішені”, „готові”, „завершені” персонажі з єдиним світоглядом; 2) стилістична однорідність, відсутність „двоголосого слова”, установка на правдивість, домінування описів; 3) „зона віддаленого образу” як у просторово-часовому, так і в ціннісному плані [22].

Утопія як жанр виявляє свою схожість не тільки з епопеєю, а й з ідилією. Циклічний час, який в останній панує, протистоїть часу історичному. Ідилічний світ, як і в утопії, замкнутий (хоча межі є, ймовірніше, психологічними). Основний ціннісний зміст зображеного в ідилії світу – спокій, обмежена, зате стійка гармонія. Утопія теж проголошує мирне існування суспільства і людини, але в той же час

опис державного устрою свідчить про бажання і можливість замкнутого, відмежованого соціуму відстоювати свої цінності – за необхідності і воєнним шляхом (останнє ближче до епопеї). Предметом зображення в ідилії часто бувають відчуття й емоції людини. До її цінностей належать також любов до природи, дому і предків. Але, на відміну від утопії, в ідилії немає цінності держави (як і самого зображення держави).

Спорідненість епопеї та ідилії – в протилежності, як полюсів єдиної образної системи, – відзначав ще В. Гумбольдт, проте він формулює й істотні їхні відмінності: „ідилія ж власною волею відмежовується від частини світу, замикається в тому, що залишився...” [23]. Близькість її до утопії виявляється і в тому, що «ідилічне буття припускає або незнання про інший, „зовнішній” щодо ідилії, або втрату пам’яті про нього» [24].

А. Песков виділяє традиційні ідилічні теми – „любовні захоплення і млість томління, милування красою природи” [25]. Ідилічні мотиви, на його думку, можуть бути включені в будь-який жанр. «Найбільш „зручний” для такого вияву – роман, жанр, який сам по собі є „відлунням” інших жанрів і який перетворює інші жанри на свої сюжети» [26].

Близькість утопії до епопеї дає змогу припустити, що наявність утопії в гібридній структурі роману-антиутопії може орієнтувати один з варіантів цього жанру на епопейну традицію. Тоді гіпотетично іншим різновидом роману-антиутопії можуть бути твори, орієнтовані на ідилію [27].

Література

1. Теория литературы: В 2 т. – Т. 1. – М., 2004. – С. 366.
2. Бахтин М. М. Формальный метод в литературоведении // Бахтин М. М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка: Статьи. – М., 2000. – С. 186–348.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – 356 с.
4. Теория литературы: В 2 т. – Т. 1. – М., 2004. – С. 226.
5. Тамарченко Н. Д. Эстетика словесного творчества Бахтина и русская религиозная философия. – М., 2001. – С. 44.
6. Бахтин М. М. Эпос и роман. – СПб., 2000. – С. 454–455.
7. Про традицію зіставлення цих жанрів див.: Теория литературы: В 2 т. – Т. 1. – С. 376–377.
8. Там само. – С. 377.

9. Див., напр.: *Гончаров С. Л.* Жанровая поэтика литературной утопии // Проблемы литературных жанров: Материалы VI науч. межвуз. конф. 7–9 декабря 1988 г.– Томск, 1990.– С. 25–26; *Калинин И. А.* Русская литературная утопия XVIII–XX вв.: Проблемы поэтики и философии жанра: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.– СПб., 2002; *Фрейденберг О. М.* Утопия // *Вопр. философии.*– 1990.– № 5.– С. 148–167; *Морсон Г.* Границы жанра // *Утопия и утопическое мышление.*– М., 1991.– С. 233–251; *Ковтун Е. Н.* Поэтика необычайного: Художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа.– М., 1999; *Лапин Б. А.* Утопия // *Литературная энциклопедия терминов и понятий.*– М., 2001.– С. 1118; *Чаликова В. А.* Утопический роман: жанровые и автобиографические источники современных антиутопий и дистопий // *Социокультурные утопии XX в.: Реф. сб. ИНИОН.*– М., 1985.– Вып. 3.– С. 92–166; *Воробьев Л.* Утопии и действительность // *Утопический роман XVI–XVII веков.*– М., 1971.– С. 5–38; *Utopie // Best O. F. Handbuch litcrarischer Fachbegriffe: Definitioncn und Beispiele.*– Frankfurt am Main, 1982.– S. 548; *Utopie // Wilperl G. von. Sachworterbuch der Literatur.*– Stuttgart, 1989.– S. 986–989; *Weidhase H. Utopie // Metzler Literatur Lexikon: Begriffe und Definitionen.*– Stuttgart, 1990.– S. 481–482 та ін.

10. Детальніше про історичний час див.: *Тамарченко Н. Д.* Историческое время // *Литературоведческие термины: Материалы к слов.*– Коломна, 1997.– С. 16–18.

11. *Бахтин М. М.* Эпос и роман.– С. 451.

12. Там же.– С. 458.

13. *Стеблин-Каменский М. И.* Миф.– Л., 1976.– С. 51.

14. *Тамарченко Н. Д.* Эстетика словесного творчества *М. М. Бахтина* и русская религиозная философия.– С. 187.

15. *Бахтин М. М.* Эпос и роман.– С. 457.

16. *Мор Т.* Утопия // *Утопический роман XVI–XVII веков.*– М., 1971.– С. 41.

17. *Улыбышев А. Д.* Сон // *Русская литературная утопия.*– М., 1986.– С. 87.

18. *Сумароков А. П.* Сон „Счастливое общество” // *Утопический роман XVI–XVII веков.*– М., 1971.– С. 33.

19. *Мор Т.* Утопия.– С. 140.

20. *Щербатов М. М.* Путешествие в землю Офирскую // *Русская литературная утопия.*– М., 1986.– С. 37.

21. *Бахтин М. М.* Эпос и роман.– С. 480.

22. Там же.– С. 477.

23. *Гумбольдт В.* Язык и философия культуры.– М., 1985.– С. 245.

24. Там же.– С. 226.

25. *Песков А.* Идиллия // *Лит. учеба.*– 1985.– № 2.– С. 224.

26. Там же.– С. 224.

27. Про жанр утопії див., напр.: *Бахтин М. М.* Формы времени и хронотопа в романе // *Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики.– М., 1975.– С. 234–407; *Вершинина Н. Л.* Идиллия // *Литературоведческие термины: Материалы к слов.*– Коломна, 1997.– С. 10–13; *Гаспаров М. Л.* Буколическая

поэтика // Лит. энцикл. слов.– М., 1987.– С. 59; Песков А. Идиллия // Лит. учеба.– 1985.– № 2.– С. 224–227; Юрченко Т. Г. Идиллия // Литературная энциклопедия терминов и понятий.– М., 2001.– Стлб. 287–290; Max F. R. Die Idylle // Formen der Literatur: in Einzeldarstellungen.– Stuttgart, 1991.– S. 192–201 та ін.

УДК 821. 161. 2'06: 7. 037

Оксана Головій

НЕОРЕАЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТ. (КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В НОВЕЛІСТИЦІ В. ВИННИЧЕНКА ТА ГР. ТЮТЮННИКА)

Проаналізовано особливості типу персонажа в неореалістичних новелах В. Винниченка та Гр. Тютюнника з метою виявлення відмінностей між неореалізмом у першій і другій половинах ХХ ст.

Ключові слова: неореалізм, концепція особистості, світогляд, “філософія життя”, екзистенціалізм, психологізм, герой.

Goloviy O. Neorealism in the Ukrainian Literature of the 20th century (The Conception of the Personality in V. Vynnychenko's and Gr. Tyutyunnyk's short Stories). In this article the type of the character in V. Vynnychenko's neorealistic short stories and in Gr. Tyutyunnyk's neorealistic short stories was analyzed. The purpose of this analysis is to discover difference between neorealism of the first half of the 20th century and the neorealism of the second half of the 20th century.

Key words: neorealism, conception of the personality, world outlook, “philosophy of life”, existentialism, psychology, character.

У сучасному літературознавстві проблема неореалізму потребує ґрунтовного осмислення, адже, незважаючи на його аналіз у низці монографій та підручників з історії зарубіжної і російської літератури та принагідні й часто поверхові згадки українських науковців про реалізм зразка ХХ ст. у контексті інших напрямів мистецтва, неореалізм не має ані усталеного термінологічного визначення (вживаються довільно вислови – „реалізм ХХ ст.”, „психологічний / ліричний / імпресіоністський / експресіоністський реалізм”, „постреалізм” тощо), ані теоретичного окреслення. За часів СРСР, коли панував догмат соціалістичного реалізму, радянська літературознавча критика говорила про неореалізм як художній напрям чи мистецьку течію повоєнної Італії, підкреслюючи його „занепадницький” характер.